

overwaardig. Ik ga u daarbij aantoonen, eerst, *dat* inderdaad de geest onzer eeuw hiertoe neigt; dan, wat *gevaaren* dit na zich dreigt te slepen; ten slotte, *wat weerstand* hier te bieden valt.

Ik wensch niet gerangschikt te worden onder hen, die van het Pantheïsme, onder elken vorm, enkel kwaad spreken. Reeds om het scherp geteekend verschil tusschen onze eeuw en de eeuw, die haar voorafging, *mag* ik dit niet. Toen deftig-koud Deïsme; een Rationalisme, dat den geest verdorren deed; allerwegen conventioneele gemaaktheid; een samenleving als in de wachtkamer van een lijkenhuis; onbezield en gespeend aan alle ideaal. En daarvoor thans in plaats een eeuw vol gloed en veerkracht; een koken en gisten van alle elementen der saamleving; een alles aandurven met een krachtsontwikkeling die u verbaast. Stond mij dan ook de keus tusschen het bevroren Deïsme, dat u ten slotte het bloed in de aderen uwer ziel doet verstijven, en het smeltend Pantheïsme, dat te midden eener tropische weelde u iets van zijn eigen wellust in de ziel doet trillen, er zou geen aarzeling voor mij mogelijk zijn 16). In Indië zou ik Buddhist zijn geweest, allicht de *Vedanta* hebben geprezen 17). In China had ik het stelsel van Lao-tsé boven dat van Kong-tsé verkoren 18). En in Japan keerde ik mij van het officieele Shintoïsme af, om het lijden der verdrukte Buddha-priesters te deelen 19). Want vergeet niet, de diepste trek in het Pantheïsme is een *valsche* liefde, het zij zoo, een liefde die de gestelde *grenzen* overschrijdt, maar ook onder dien valschen, dien ongerechten vorm, is het dan toch uit den drang der *liefde* geboren. Het stoot niet af, maar trekt aan. Vereenigen en niet scheiden is zijn toeleg. Noem het geestelijk overspel, maar dan toch overspel uit toeneiging, uit heimwee, uit den pathos der sympathie. Immers alle Pantheïsme is als *godsdienslig* Pantheïsme geboren; eerst daarna is het in een *philosophisch* stelsel gekristalliseerd; en eerst bij zijn ontaardende doorwerking richt het zijn *practische* verwoesting in het leven aan 20). De ziel zoekt haar God, en als ze nu het licht